

УДК [343.35:328.185](477)
DOI <https://doi.org/10.32782/39221567>

Шуп'яна М. Ю.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і кримінології
юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка*

КОРУПЦІЙНА ЗЛОЧИННІСТЬ: ДО ПИТАННЯ ДЕТЕРМІНАЦІЇ

CORRUPTION CRIME: TO THE ISSUE OF DETERMINATION

Стаття присвячена висвітленню сутності та змісту поняття детермінація корупційної злочинності. Проаналізовано питання пов'язані із сутністю детермінантів злочинності та їх особливостей у корупційній злочинності. Висвітлено основні фактори корупційної злочинності та виокремлено їх складові. Що ж стосується соціальної зумовленості злочинності загалом та корупційної, зокрема, то вона визначає, той факт, що в основі її причин є об'єктивні негативні соціальні явища та процеси. Перше ж місце у причинному комплексі корупційної злочинності займають фактори соціального, у тому числі й соціально-культурного і соціально-демографічного характеру. Однак необхідно зазначити, що такі обставини, як життєвий рівень населення, забезпеченість відповідними соціально-побутовими благами (житлом, товарами, послугами тощо), рівень доходів населення, безпосередньо позначається на формуванні у злочинності корисливої спрямованості. При цьому, до однієї з іманентно властивих ознак корупційної злочинності й відноситься її корисливий характер, який виявляється у використанні певною особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди, що у свою чергу підпадає під легальне визначення корупції дане у ст.1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року. Автор акцентує увагу на тому, що зміст корупції визначає її кризовий характер, що означає наявність кризових умов її виникнення: криза соціально-економічного розвитку держави (недостатній для економічного розвитку рівень ВВП, а отже, порівняно низький рівень заробітних плат та соціальних гарантій у системі публічної служби) та кризові прояви в системі управління державними справами (ситуативність організаційних перетворень, відсутність врахування професійних та особистих здібностей службовця, недоліки кадрової роботи тощо). У статті автором підкреслено, що причин та умов корупційної злочинності можна поділити на три групи. Першу групу складають причини та умови виникнення й функціонування тіньової економіки. Другу групу складають причини та умови корупційної злочинності на загальносоціальному рівні. До третьої групи належать причини та умови корупційної злочинності на індивідуальному рівні – рівні конкретної посадової особи, враховуючи її морально-етичні, культурні якості.

Ключові слова: злочинність, корупція, детермінація, фактори, неправомірна вигода.

Article is devoted to the nature and content of the concept of determination of corruption crime. Analyzed issues related to the essence of determinants of crime and their features in corruption crime. The main factors of corruption crime and their components are highlighted. As for the social determinants of crime in general and corruption in particular, it determines the fact that objective negative social phenomena and processes are at the basis of its causes. The first place in the causal complex of corruption crime is occupied by factors of a social, including socio-cultural and socio-demographic nature. However, it should be noted that such circumstances as the standard of living of the population, the provision of appropriate social and household goods (housing, goods, services, etc.), the level of the population's income, directly affect the formation of self-interest in crime. At the same time, one of the immanently characteristic features of corruption crime is its self-interested nature, which is manifested in the use by a certain person of official powers and related opportunities for the purpose of obtaining an illegal benefit, which in turn falls under the legal definition of corruption. in Article 1 of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" dated October 14, 2014. The author emphasizes, that the content of corruption determines its crisis nature, which means the presence of crisis conditions for its occurrence: a crisis of the socio-economic development of the state (insufficient level of GDP for economic development, and therefore a relatively low level of wages and social guarantees in the public service system) and crisis manifestations in the system management of state affairs (situational nature of organizational transformations, failure to take into account the professional and personal abilities of the employee, deficiencies in personnel work, etc.).

Key words: crime, corruption, determination, factors, undue advantage.

Однією з основних соціальних проблем на даному історичному етапі є корупція. Для багатьох держав вона стає питанням виживання для багатьох держав і від його вирішення значною мірою залежить стратегічний напрям їх економічного, політичного та матеріального розвитку. Встановлення основних причин її виникнення є надзвичайно важливою справою для ефективної протидії та запобігання її поширенню. Корупційні загрози зазвичай мають соціальні передумови, властиві усім державам, але найбільше країнам із перехідною економікою, до яких і належить Україна. Статистичні дані свідчать про те, що зростання корупційних загроз в Україні передували кризові явища в усіх сферах суспільного життя. Найбільша шкода корупційних відносин, як цілком вірно підкреслено у науковій літературі, полягає у тому, що вони ламають усі законні порядки вирішення будь-яких ситуацій і встановлюють нові схеми поведінки, створюючи хибну, віртуальну реальність, яка існує поза правовим полем. Така злочинна реальність розвивається паралельно із чинною системою права, починає конкурувати з нею та перетягувати у свою площину дедалі більше зацікавлених громадян. Така злочинна реальність розвивається паралельно із чинною системою права, починає конкурувати з нею та перетягувати у свою площину дедалі більше зацікавлених громадян. Водночас необхідно наголосити, що питання детермінації нерозривно пов'язане із процесами запобігання та протидією даному явищу та становить один із аспектів визначення кола заходів, які застосовуватимуться під час них та їх практичної ефективності. Вищенаведені проблемні аспекти, а також процеси євроінтеграції, свідчать про актуальність даного питання у руслі дослідження основних теоретико – прикладних аспектів, що є важливою складовою вирішення даного питання у нашому законодавстві з погляду практичної ефективності та наукової обґрунтованості. *Стан дослідження.* Теоретичним і практичним проблемами пов'язаними із питанням детермінації корупційної злочинності приділялась увага у роботах відомих українських вчених у галузі кримінології, зокрема, В. П. Голіна, В. І. Шакун, П. Д. Біленчук, А. П. Гель, Л. М. Давиденко, І. М. Даньшин та ін., які проаналізували та роз-

винули існуючі наукові уявлення з цього питання. Однак, не зважаючи на вказане, необхідно зазначити, що у сучасній юридичній літературі з кримінології, мають місце поки, що початкові спроби дослідження питання пов'язаного із детермінацією корупційної злочинності, зокрема дослідженням їх на різних рівнях – загальносоціальному та індивідуальному, а також із врахуванням факторів, як складової детермінації. Саме тому, метою статті є детальний аналіз чинного законодавства і юридичної літератури, а також подальша розробка питання пов'язаного із детермінацією корупційної злочинності, її складових та особливостей.

Результати дослідження. Коли йдеться про детермінацію злочинності то мається на увазі вся сукупність явищ, процесів, фактів, виявів з якими злочинність взаємопов'язана та якими вона зумовлена. Детермінація має соціальну природу, отже можемо говорити про соціальну детермінацію – тобто про аналіз соціальних чинників, які зумовлюють зміни кількісно – якісно показників корупційної злочинності. Одним із основних аспектів детермінації корупційної злочинності є причини та умови корупційної злочинності [1, с. 201].

У рамках розмежування причин і умов корупційної злочинності П. Д. Біленчук, А. П. Гель поділяють умови злочинності на об'єктивні та суб'єктивні. У даному випадку обґрунтовано є позиція Шевченка О. В., який зазначає, що критерієм такої диференціації умов корупційної злочинності на об'єктивні та суб'єктивні має виступати рівень їх незалежності від волі конкретної людини. У зв'язку з цим до:

- суб'єктивних умов злочинності в аспекті корупційної злочинності, наприклад, належить недосконалість кримінального законодавства, а також недоліки в роботі правоохоронних органів, порядку реєстрації та обліку злочинів, протидії злочинності тощо. Крім цього, П. Д. Біленчук, А. П. Гель пропонують відносити до внутрішніх суб'єктивних умов також і корумпованість частини посадових осіб та працівників правоохоронних органів;

- об'єктивних умови корупційної злочинності не залежать від волі індивіду та мають найбільш загальний характер. Так, можна відзначити лише непрямий вплив економічної ситуації в державі та регіоні, системи держав-

ного управління, організації державного механізму на рівень корупційної злочинності у державі [2, с. 123]. Вказане вище А. Й. Міллер пояснює тим, що зовнішні умови, що визначають людську поведінку, обов'язково мають трансформуватися в чинники свідомості, почуття, волю, тобто набути форм внутрішніх спонукань, щоб стати суб'єктивними детермінантами [3, с. 325].

Щодо питання класифікації причин та умов корупційної злочинності, то поширеним у кримінологічній літературі є поділ причин та умов корупційної злочинності запропонований О. М. Бандурком і Л. М. Давиденком, які поділяють їх на фактори економічного характеру, фактори соціального характеру, фактори соціально-культурного характеру, фактори соціально-демографічного характеру, а також фактори соціального контролю над протиправною поведінкою населення.

Сфера економіки є одним із рівнів функціонування не лише суто економічної злочинності, але й корупції, що її супроводжує, внаслідок чого розвиток економічних відносин стає живильним середовищем проявів корупційної злочинності. Зокрема серед факторів економічного порядку можна виділити такі особливості економічної системи держави, як нерівномірність розвитку галузей господарства, помилки у стратегії й тактиці економічних реформ, нестійка економічна ситуація, нераціональний розподіл бюджетних асигнувань, незайнятість населення, ріст майнової диференціації, співвідношення свободи ринку та обсягів державного регулювання і т.д. [4, с. 126].

Разом із зазначеним вище у кримінології факторами економічного характеру злочинності також називають загальну економічну кризу, протиріччя між економічними потребами населення і можливостями суспільства в їх задоволенні, безробіття, інфляцію, поляризацію населення за рівнем доходів, наявність і поширення тіньової економіки, недостатню інтегрованість національної економіки у світову [1, с. 203].

З огляду на соціальну зумовленість злочинності, в основі причин якої є об'єктивні негативні соціальні явища та процеси, безперечно, що перше місце у причинному комплексі корупційної злочинності займають фактори соціального, у тому числі й соціально-культур-

ного і соціально-демографічного характеру. Однак необхідно зазначити, що такі обставини, як життєвий рівень населення, забезпеченість відповідними соціально-побутовими благами (житлом, товарами, послугами тощо), рівень доходів населення, безпосередньо позначається на формуванні у злочинності корисливої спрямованості. При цьому, до однієї з іманентно властивих ознак корупційної злочинності й відноситься її корисливий характер, який виявляється у використанні певною особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди, що у свою чергу підпадає під легальне визначення корупції дане у ст.1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року [5, с. 199].

Разом із цим, варто також виділити і такі соціальні фактори загальної злочинності, як освітній і культурний рівень населення, менталітет, звичаї, традиції та стереотипи поведінки, а також рівень розвитку та духовної організації конкретної особи і всього населення в цілому. Наведені детермінанти виявляються в усіх сферах злочинної діяльності, виявляючи схильність і готовність особи вчиняти насильницькі злочинні дії або ж злочини у сфері економічної та службової діяльності, що в силу складного механізму злочинної діяльності, як правило, вимагає високого рівня освіченості злочинця. Своє значення у причинному комплексі корупційної злочинності, як вказувалось нами вже вище, має менталітет населення, який в Україні досить виразно характеризується схильністю до корупції і толерантністю громадян до такого способу вирішення власних потреб, а також моральним деградуванням чиновницького апарату [6, с. 360].

Децю меншою мірою порівняно з економічними та соціальними детермінантами у причинному комплексі корупційної злочинності виявляється дія факторів соціально-демографічного характеру, однак наголошуємо, що незалежно від інтенсивності дії того чи іншого фактору саме їх сукупність у цілому і детермінує злочинність. Все ж, на нашу думку, загальні фактори соціально-демографічного характеру слід розглядати переважно лише в аспекті умов корупційної злочинності, що безпосередньо не призводять до вчинення конкретних злочинів,

а лише сприяють їм, формують криміногенну обстановку та позначаються на формуванні особливостей психіки особи злочинця. З огляду на це, до соціально-демографічних детермінантів О. М. Бандурка і Л. М. Давиденко зараховують чисельність і щільність населення, темпи зростання або зниження чисельності населення, статевовіковий і національний склад, співвідношення груп населення за соціально-професійним та сімейним станом, розмір території, функціональні ознаки населення, міграцію населення тощо [7].

Також у літературі виділяють, окрім вищенаведених, політичні та правові фактори злочинності, що в результаті недоліків політико-правової системи істотним чином позначаються на рівні загальної злочинності, у тому числі й корупційної. Саме такі причини загального характеру як правовий нігілізм, правова легковажність, відсутність політичної та правової культури, проблеми якості правового регулювання державної служби спонукають до вчинення корупційних злочинів, зокрема таких, як одержання неправомірної вигоди, а також давання та пропозиція неправомірної вигоди. До політико – правових факторів корупційної злочинності також належать нестабільність політичного режиму та кримінальної політики, нерозвиненість партійної системи, недоліки у підборі керівних кадрів, практику лобювання інтересів окремих соціальних груп, відмежування більшості населення від участі у державному управлінні, несформованість інститутів громадського суспільства, а також бюрократизацію та корумпованість управлінського апарату і системи правосуддя [8, с. 525].

Поряд із політико-правовими факторами корупційної злочинності дещо подібними за своєю природою є організаційно-управлінські детермінанти корупції. Їх можна розглядати як результат дії таких правових причин і умов злочинності, як недосконалість законодавства та низька правова культура суспільства в цілому і окремого громадянина зокрема. До числа таких організаційних факторів, які сприяють корупційній злочинності, Л. С. Анохіна пропонує відносити порушення в підборі і розстановці кадрів, порушення в організації та низьку якість контрольно-ревізійної діяльності, відсутність вимогливості з боку вищих поса-

дових осіб стосовно дотримання підлеглими правових норм службової діяльності, неналежні умови для виконання службових обов'язків на окремих ділянках. При цьому, зважаючи на організаційний характер даних факторів злочинності, вони мають усуватись, насамперед, на рівні організаційних форм діяльності відповідних інституцій [9, с. 187].

Якщо проаналізувати наукову літературу пов'язану із кримінологічною характеристикою корупційної злочинності, то як зазначає І. В. Маслій серед обставин, які зумовлюють виникнення корупції, найпоширенішими є наступні: а) недотримання правил про такий розмір оплати праці службовців, який забезпечував би гідні умови життя їх і їхнім родинам; б) тип управління; в) соціально – психологічна обстановка; г) характер самих службовців [6, с. 362].

Врахування наукової думки вчених щодо виділення причин та умов виникнення корупції, наукового підходу щодо визнання корупційної злочинності як злочинного прояву корупції а також вищенаведену класифікацій характеристику причин та умов корупційної злочинності, дозволяє виділити три групи причин та умов корупційної злочинності. Першу групу складають причини та умови виникнення й функціонування тіншової економіки. Ця група причин та умов є спільною для всіх видів злочинних проявів тіншової економіки. Другу групу складають причини та умови корупційної злочинності на загальносоціальному рівні. До третьої групи належать причини та умови корупційної злочинності на індивідуальному рівні – рівні конкретної посадової особи, враховуючи її морально-етичні, культурні якості.

Зміст корупції визначає її кризовий характер, що означає наявність кризових умов її виникнення: криза соціально-економічного розвитку держави (недостатній для економічного розвитку рівень ВВП, а отже, порівняно низький рівень заробітних плат та соціальних гарантій у системі публічної служби) та кризові прояви в системі управління державними справами (ситуативність організаційних перетворень, відсутність врахування професійних та особистих здібностей службовця, недоліки кадрової роботи тощо) [10, с. 432–433].

Серед причин та умов вчинення корупційних кримінальних правопорушень на загально-

соціальному рівні можна назвати такі:

– конфліктність інтересів у сфері діяльності органів державної влади;

– низька розвиненість інституту публічної служби, що проявляється в недостатньому нормативному врегулюванні її інститутів та публічної служби в цілому.

Так, термін «публічна служба» врегульовано тільки Кодексом адміністративного судочинства України. Зокрема, у п. 15 ч. 1 ст. 1 цього кодексу вказано, що публічна служба – діяльність на державних політичних посадах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, дипломатична служба, інша державна служба, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування; – відсутність належних засобів правового захисту, особливо з позицій дотримання прав, свобод, законних інтересів; – недосконалість внутрішнього й зовнішнього контролю виконання обов'язків за посадою [2, с. 131–32].

На індивідуальному рівні причини та умови вчинення корупційних кримінальних правопорушень можуть бути виділені, враховуючи правову позицію Верховного Суду України, викладену в листі від 1 червня 2012 р. за результатами узагальнення судової практики в справах про хабарництво. Суд звертав увагу на те, що для притягнення особи до кримінальної відповідальності за таке діяння необхідно повно та всебічно дослідити всі обставини справи: з'ясувати службове становище особи, місце її роботи, коло повноважень, поведінку до вчинення злочину, мотиви, мету, характер учинених дій, наявність причинного зв'язку між службовим становищем особи, протиправним використанням службових повноважень та наслідками, що могли настати в результаті використання цих повноважень чи можливостей службового становища. Зібрані докази мають бути ретельно перевірені під час судового розгляду, що є запорукою призначення покарання відповідно до вчиненого [10, с. 435–436].

Отже, до індивідуальних причин та умов вчинення корупційних кримінальних правопорушень належать такі: – морально-психологічний стан особистості суб'єкта (спотворена ієрархія цінностей, жадібність, заздрість, моральна нестійкість); – наявність обставин,

які спонукають особу до вчинення протиправної дії (ініціативний підкуп з одночасним шантажем особи, яку провокують; залежність від особи, яка дає хабар чи спонукає до вчинення протиправних дій; шантаж; загальна обстановка в організації, де працює особа; провокування вчинення протиправних дій) [6, с. 363].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладені позиції щодо причин та умов корупційної злочинності, то можемо погодитись з позицією Стрільченка Є. В., що серед усіх детермінант корупційної злочинності можна виділити сім основних: 1) недосконалість правового регулювання суспільних відносин. Це один з найпоширеніших детермінантів корупційної злочинності, до якого відносяться, зокрема, декларативність норм, відсутність реального механізму реалізації норм, складність законодавчого механізму, політична заангажованість; 2) недостатня міра відповідальності за вчинення корупційного діяння. Так, найрозповсюдженішим покаранням у такому випадку є штраф з позбавленням права зайняття певною діяльністю чи права обіймати певні посади. Цю причину досить ефективно намагається подолати законодавець, що відобразилось в останніх змінах до нормативних актів. Зокрема, було запроваджено інститут корупційних злочинів, ліквідовані пільгові інститути відповідальності за вчинення корупційних злочинів; 3) відсутність реального суспільного контролю над владою; 4) бюрократичність. Процедура отримання більшості адміністративних послуг побудована на необхідності надання необгрунтованої кількості документації та дозволів, що призводить до створення корупційних схем; 5) відсутність розмежування повноважень. Створення великої кількості контролюючих органів зі схожими повноваженнями також впливає на рівень корупції в країні; 6) соціальна причина. На сучасному етапі суспільного розвитку залишається досить високе сприйняття корупції населенням, що і породжує такі причини, як латентність та формування думки про те, що корупція – єдиний спосіб отримання благ; 7) відсутність дієвого і прозорого механізму зайняття посади державного службовця. Доволі часто виникає ситуація, коли для зайняття певної посади необхідно дати хабар, що в подальшому породжує так звану кругову поруку [5, с. 199–200].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Джужа О. М. Кримінологія: Спеціальний курс лекцій зі схемами: (Загальна та Особлива частини): Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2001. – 366 с.
2. Шевченко О.В. Причини та умови корупційної злочинності. Вісник Вищої ради юстиції. 2011. № 3(7). С.122–132.
3. Кримінологія: Підручник / За заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. К.: Національна академія управління, 2010. 496 с
4. Тимошенко В.І., Шакун В.І. Теоретичні основи кримінології: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2021. – 240 с.
5. Стрільченко Є.В. Корупція в класичному розумінні: історія визначення, наслідки впливу, причини та шляхи вирішення. Науковий вісник публічного та приватного права: зб. наук. пр. 2016. Вип. 4. С. 198–200.
6. Маслій І.В. Корупційна злочинність та її кримінологічна характеристика. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. 2013. Вип. 70. С. 356–364.
7. Мадей К. Детермінанти корупційної злочинності та можливості протидії їй. Новітні кримінально -правові дослідження. 2020. № 1. С.234–240. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/29240> (дата звернення: 26.12.2023).
8. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К.: «Ін Юре», 2007. 424 с.; Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. К.: «Ін Юре», 2007. 712 с.
9. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження: монографія / В.В. Голіна, В.П. Ємельянов, В.Д. Воднік та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни та В.П. Ємельянова. Х.: Право, 2006. 292 с.
10. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період : монографія / О. Ю. Бусол. – К. : Ін Юре, 2014. – 564 с.